

Т. Б. Мудраченко,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУГЕСТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ АНГЛОМОВНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті обґрунтовуються лінгвосинергетичні принципи аналізу сугестивного потенціалу текстів англо-мовних замовлянь. Визначаються типи ритміко-синтаксичної організації текстів, класифікуються аттрактори, репелери, а також повтори, співвідносні з аттрактором глісандо.

Ключові слова: аттрактор, замовляння, репелер, синергетична система, сугестивний потенціал.

В статье обосновываются лингвосинергетические принципы анализа суггестивного потенциала текстов англоязычных заговоров. Определяются типы ритмико-синтаксической организации текстов, классифицируются аттракторы, репелеры, а также повторы, соотносящиеся с аттрактором глоссандо.

Ключевые слова: аттрактор, заговор, репелер, синергетическая система, суггестивный потенциал.

The article deals with lingvo-synergetic principles of suggestive potential analysis of English invocations. The article establishes the types of rhythmical-syntactical segmentation of the texts; the text attractors and repellers are classified as well as repetitions characteristic to the glissando attractor.

Key words: attractor, invocation, repeller, suggestive potential, synergetic system.

Сугестивна лінгвістика, що останнім часом набуває все більшого розвитку, спирається на методологічні засади лінгвістичного детермінізму: «Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа, яка полягає в тому, що мова нав'язує людині норми пізнання, мислення та соціальної поведінки, достатньо жорстко визначає сугестивну роль мови» [12, с. 377–378]. На думку прихильників такого підходу, мова структурує світ, створюючи своєрідну «сітку», через яку ми його сприймаємо.

Основним завданням сугестивної лінгвістики є вивчення й апробація спеціальних методів впливу для професійних комунікаторів різних профілів. У широкому розумінні сугестивна лінгвістика – свідомий вихід суб'єкта сугестії на підсвідомість реципієнта. *Сугестію*, або навіювання, розуміємо за М. В. Бехтеревим як «безпосереднє прищеплення психічній сфері певного індивіда ідеї, почуття, емоції та інших психофізичних станів, в обхід його «я», тобто в обхід його особистості, здатної до усвідомлення та критики» [1, с. 24]. Сугестія є компонентом звичайного, повсякденного людського спілкування, але може виступати і як спеціально організований тип комунікації, що формується завдяки особливому поєднанню *вербальних* (усний або письмовий текст) і *невербальних* (просодика, кінесика, проксемика, такесика, ольфакторика, хронеміка, а також символіка) засобів демонстрації смислів. Сугестивні тексти характеризуються генетичною наближеністю до віршованого мовлення і в цілому мають високу ритмічність [2, с. 19]. До віршованого мовлення належать і такі первинні сугестивні тексти, як *замовляння, мантри і молитви* [5, с. 2].

Мета статті полягає у встановленні ролі ритміко-синтаксичної організації віршованих текстів англо-мовних замовлянь у реалізації їх сугестивного потенціалу. **Об'єктом** вивчення є способи ритміко-синтаксичної організації віршованих текстів англо-мовних замовлянь, а предметом – лінгвосинергетичні особливості ритміко-синтаксичної організації, що надають цим текстам сугестивного потенціалу, зокрема, різні типи повтору. **Матеріалом дослідження** слугують 48 текстів англо-мовних замовлянь. **Методологічним підґрунтям** роботи є лінгвосинергетичний підхід до вивчення віршованих текстів. Синергетика становить собою «міждисциплінарний напрям наукових досліджень, у рамках якого вивчаються загальні закономірності процесів переходу від хаосу до порядку і навпаки (процесів самоорганізації та самовільної дезорганізації) у відкритих нелінійних системах фізичної, хімічної, біологічної, екологічної, соціальної тощо природи» [16, с. 861–862].

Ряд представників когнітивної лінгвопоетики й лінгвосинергетики вважають, що віршований текст має ознаки динамічних невіршований систем [11, с. 54]. Зокрема, О. Ю. Муратова, обґрунтовуючи синергетичні методологічні підвалини аналізу віршованого тексту, стверджує, що «синергетичний підхід до дослідження мови поезії є можливим у першу чергу тому, що поетична мова є нелінійною відкритою динамічною системою і <...> підпорядковується загальним універсальним синергетичним законам. Потенційні та асистемні елементи мови, що широко представлені саме в поезії, є носіями нелінійності, ініціюють у ній процеси синтезу й самоорганізації нових, глибинних смислів слова» [11, с. 54]. У лінгвістичній літературі застосовується поняття «синергетичний ефект», що розглядається як реальний психосоматичний процес (у нашому випадку – процес навіювання) формування системи смислів у концептуальній системі реципієнта на основі об'єктивно існуючих у тексті компонентів, що виявляються під час текстового аналізу (при чому ці смисли і компоненти можуть як збігатися, так і не збігатися) [4, с. 64]. «Синергетичний ефект» сугестивних текстів завжди є наслідком міфологічності значення, яке пов'язане з позначуванням через звучання та не рефлектується реципієнтом. Сугестивний вплив досягається, насамперед, через ритмомелодіку: фонологічні характеристики мовлення (звук, ритм) вважаються найбільш ефективними з точки зору латентного впливу [5]. У найбільш загальному вигляді **ритм** (грецьк. такт, розмірність, узгодженість) визначають як «закономірне чергування у часі подібних явищ, впорядкований рух, котрий у художній літературі набуває естетичного значення <...> У поетичному тексті ритм створює враження «плавкості» або «стрімкості» та інших ознак експресивності, а також широкий діапазон переживань – від суму до радості...» [7, с. 595–596]. Думка про те, що ритм є конструктивним елементом віршованого тексту, який становить основу його системної організації, висувається ще представниками формальної поезики, які звертають увагу на те, що такі тексти організуються за двома законами – *ритмічним* (власне поділом на ряд-

ки) і *синтаксичним* (поділом на синтаксичні конструкції); ці поділи можуть збігатися або не збігатися [14, с. 102]. Розвиваючи ідеї формалістів, представники семіотичного структуралізму розглядають *рядок* як одиницю *ритміко-синтаксичної організації вірша*, яка визначається сукупністю парадигматичних кореляцій, тобто відношенням рядків, що чергуються [8, с. 150]. Рядки можуть охоплювати цілі *синтаксичні конструкції* як двосторонні семіотичні утворення, що інкорпорують позначувальне (синтаксичну структуру / форму) і позначуване (семантичну структуру / значення), і частини розірваних синтаксичних конструкцій. До синтаксичних конструкцій відносимо як *прості, спрощені, ускладнені* чи *складні* речення, так і ускладнені члени речень, у тому числі відокремлені, а також компоненти складних речень, представлені предикаціями, об'єднаними підрядним або сурядним зв'язком. У нашому дослідженні визначення принципів ритміко-синтаксичної організації текстів замовлянь спирається на ієрархію *щільності синтаксичних зв'язків*, розроблену представниками лінгвопоетики М. Л. Гаспаровим і Т. В. Скулачовою [3, с. 31–32]. Ці дослідники поділяють синтаксичні зв'язки на: а) *найбільш щільні* (між службовими та самостійними частинами мови, складними власними назвами, компонентами складного присудку); б) *щільні* (атрибутивні, об'єктні, предикативні, адвербіальні); в) *найменш щільні, або слабкі* (між компонентами складних речень, конструкцій із прямою мовою, між парентичними, приєднувальними конструкціями, відокремленими номінативами, включно зі звертанням, а також поширеними однорідними членами речення та основним реченням). Враховуючи цю ієрархію, услід за Н. В. Шевельовою-Гаркушею, виділяємо дві основних моделі співвіднесення ритмічного і синтаксичного членування віршованих текстів: 1) збігання ритмічного і синтаксичного членування; 2) незбігання ритмічного і синтаксичного членування [15, с. 40–41].

Збігання ритмічного і синтаксичного членування досягається за допомогою ритмічно та синтаксично завершених *плавних рядків*, показником яких є фінальні пунктуаційні знаки та/або нещільні зв'язки між перенесеними елементами. Наслідком збігання ритмічного і синтаксичного членування є монотонність, що приводить до автоматизації уваги адресата:

- (1) *The first stone I cast is for the head in the mad fever;*
- (2) *The second stone I cast is for the heart in the mad fever;*
- (3) *The third stone I cast is for the back in the mad fever.* ||
- (4) *In the name of Bridget, let peace come. So be it.* || (For the Mad Fever)

Незбігання ритмічного і синтаксичного членування веде до утворення *плинних рядків*, які розривають елементи речення, об'єднані найбільш щільними та щільними зв'язками. Цей тип членування відомий як стилістичний прийом *анжамбеман* (від фр. *enjambement* – перенесення), тобто незбігання метричного і синтаксичного членування при перенесенні складових частин речення з одного рядка на інший. Наприклад:

- (2) (1) *Lord, deign to bless our crop*
- (2) *through this creature of water |*
- (3) *and through the blessing which we bless |*
- (4) *so that the flying things of the sky and birds of the earth*
- (5) *be overthrown from them through the invocation of your name, |*
- (6) *Father and Son and Holy Spirit.* || (Creature Over the Crop For Birds)

У наведеному замовлянні анжамбеман розриває адвербіальний (рядок 1) та предикативний зв'язки (рядок 4). Наслідком анжамбеману є ошукані очікування, що приводять до деавтоматизації уваги.

До ритмоутворювальних характеристик текстів англомовних замовлянь відносимо також *однотипність синтаксичних конструкцій*, що чергуються між собою, адже однотипні або паралельні конструкції становлять синтаксичне підґрунтя повтору – основного структурного елемента сугестії. У термінах синергетики, зміна синтаксичного ритму віршованого тексту передбачає перехід від асиметрії до симетрії; відтак, однотипні, повторювані, синтаксичні конструкції називають симетричними, на противагу несхожим на них, нетиповим або асиметричним [10, с. 183; 16, с. 44–45]. Симетричні елементи віршованого тексту співвідносяться із синергетичним поняттям атрактора, у той час як асиметричні – з поняттям репелера. У синергетиці атрактор визначають як «мету процесу» [6, с. 19]; остаточний стан або хід еволюції дисипативної системи [13, с. 65]. Під репелером розуміємо таку асиметричну периферійну текстову структуру, яка деформує впорядкований ритмічний рух тексту і приводить до асиметрії [10, с. 152]. Відповідно, віршований текст розглядається як утворення, що має базові ознаки динамічних дисипативних систем [11, с. 54]. У цьому дослідженні атрактори встановлюються за допомогою кількісного аналізу: атракторами вважаються симетричні рядки, що становлять не менш, ніж 75 % від загальної кількості рядків тексту [15, с. 61]. Репелерами у текстах замовлянь найчастіше є конвенціональні формули, кліше: *Goodness be with you, (Bridget Great Healer)! In the name of (Dagda, Bridget and Diancecht). Let It Be So. So Be It. By the power of (Aonghus God of Love). In the name of Bridget. Amen. Whole be you now! Lord help you! Per cruce[m] Christi!*

Представники лінгвопоетики розрізняють три типи атракторів, що лежать в основі різних способів ритміко-синтаксичної організації віршованих текстів, і називають ці атрактори музикознавчими термінами – *легато* (ламінальний спосіб), *глісандо* (реверсивний спосіб), *стакато* (синкопічний спосіб). Тексти, в яких неможливо визначитися з типом атрактора, підпадають під невизначений (комбінований) спосіб ритміко-синтаксичної організації [15]. Така методика видається ефективною для аналізу сугестивного потенціалу віршованих текстів англомовних замовлянь.

1. *Ламінарна ритміко-синтаксична організація* спирається на взаємодію синтаксично та семантично завершених рядків, що забезпечує плавний розвиток системи та її гомеостатичність. Типовим атрактором тут є структура *легато* (іт. *legato* – зв'язаний), що утворюється синтаксично та семантично завершеними – *плавними* – рядками. Репелерами у таких текстах виступають: а) *плинні рядки*; б) *асиметричні плавні рядки* (асиметрія пов'язана зі зміною структури синтаксичної конструкції).

У фрагменті (3) репелер втілюється асиметричним плавним рядком:

- (3) (1) *In the name of Dagda, Bridget and Diancecht.* |
 (2) *The wound was red, the cut was deep, and the flesh was sore;* |
 (3) *But there will be no more blood, and no more pain,* |
 (4) *Till the Gods come down to earth again.* || (For the Wound)

Асиметрія утворюється контрастом між основним текстом замовляння вираженим складносурядним реченням із вкрапленням підрядного зв'язку, структурні частини якого утворюють плавні рядки (2, 3, 4), і конвенціональною формулою замовляння (1), що структурно і семантично відрізняється від основної частини тексту. Патерн легато становить 75 %.

Загалом, ламінарна ритміко-синтаксична організація є характерною для 39,6 % аналізованих текстів англомовних замовлянь.

2. **Реверсивна ритміко-синтаксична організація** характеризується «ефектом повернення», що досягається за рахунок вживання паралельних конструкцій, різних типів повторів і корелює з атрактором *глісандо* (іт. *glissando* – ковзати, линути, плисти). Реверсивні віршовані тексти теж побудовані на плавних рядках, а репелерами є плинні або асиметричні плавні рядки. Реверсивну ритміко-синтаксичну організацію тексту, де репелери глісандо представлені плинними рядками, ілюструє приклад (4):

- (4) (1) *Eastwards I stand, for mercies **I pray.*** |
 (2) ***I pray the great domine [lord], I pray the powerful lord.*** |
 (3) ***I pray the holy guardian of heaven-kingdom.*** |
 (4) *earth **I pray** and sky* |
 (5) *and the true sancta [holy] Mary* |
 (6) *and heaven's might and high hall,* |
 (7) *that I may this charm [galdor] by the gift of the lord* |
 (8) *open with [my] teeth through firm thought* |
 (9) *to call forth these plants for our worldly use.* |
 (10) *to fill this land with firm belief* |
 (11) *to beautify this grassy turf, as the wiseman said* |
 (12) *that he would have riches on earth who alms* |
 (13) *gave with justice by the grace of the lord.* || (Field Remedy)

Цей фрагмент віршованого замовляння в синтаксичному плані становить собою доволі складну складносурядну структуру із вкрапленням підрядного зв'язку. Структура містить 9 предикацій: 5 предикацій, пов'язаних асиндетичним сурядним зв'язком, підрядну предикацію у функції додатку, залежну від останньої сурядної предикації, а також вставну предикацію та залежну від неї підрядну предикацію у функції додатку, яка сама є складною структурою, що включає підрядну предикацію у функції підмета. Перший рядок містить дві сурядних предикації й репрезентує структуру легато. Контактний повтор патерну «підмет-присудок» (*I pray*) в кінці рядку 1 та на початку рядку 2 вводить патерн глісандо «підмет – присудок – додаток-адресат дії», що повторюється в рядках 2-3, причому рядок 2 містить дві таких однотипних структури. Інверсійний варіант цього патерну «адресат дії – підмет – присудок – адресат дії» (рядок 4) переходить у патерн глісандо «однорідні адресати» (5-6), який є складовою частиною конструкції, що починається з рядку 4. Рядок 7 репрезентує патерн стакато, оскільки містить анжамбеман, що розриває складний модальний присудок. Рядок 8 є структурою стакато, що розриває адвербіальний зв'язок і переходить у патерн глісандо «ціль дії» (рядки 9-10 та початок 11). Кінець рядка 11 є структурою легато, а 12 – стакато, бо містить анжамбеман, що розриває підмет і присудок. Рядок 13 втілює структуру легато. Відтак атрактором тут є патерни легато/глісандо, що складають 77%, а репелером – патерн стакато – 23 %.

Приклад (5) є зразком реверсивної ритміко-синтаксичної організації із репелерами, представленими плавними рядками:

- (5) (1) *Three things are of the malignity of enemies:* |
 (2) *An evil eye;* |
 (3) *An evil tongue;* |
 (4) *An evil mind.* ||
 (5) *Three things are of the the Gods:* |
 (6) ***The merciful word;*** |
 (7) ***The singing word;*** |
 (8) ***And the good word.*** ||
 (9) *May the power of these three Godly things be on all the creatures of the earth for evermore.* || (Against Enemies)

У цьому замовлянні атрактором є структура глісандо (89%), представлена повтором структурного патерну, що складається із однорідних членів простих речень (рядки 2-4 та 6-8), які специфікують предикатив в основній частині цих речень (рядки 1 та 5). Репелером є асиметричний плавний рядок 9, що структурно і семантично контрастує із рештою рядків. Синтаксично симетричні рядки перелічують, відповідно, негативні характеристики ворогів та позитивні – богів, а асиметричний втілює звернену до божественних сил мольбу і вербалізує бажаний для суб'єкта заклинання стан справ. Загалом реверсивний спосіб ритміко-синтаксичної організації є характерним для 45,8 % аналізованих текстів замовлянь.

Синкопічна ритміко-синтаксична організація характеризується превалюванням плинних рядків (унаслідок прийому анжамбеман), співвідносних з атрактором стакато (іт. *staccare* – відривати, виокремлювати).

В аналізованих текстах замовлянь цей спосіб ритміко-синтаксичної організації нами не зафіксований. **Комбінована ритміко-синтаксична організація** забезпечується поєднанням декількох видів ритмічного патерну вірша. При цьому кількість кожного з ритмічних патернів є недостатньою для визначення атрактора. Цей спосіб ритміко-синтаксичної організації представлений прикладом (2). Частка цього способу ритміко-синтаксичної організації становить 14,6 %.

За кількісним підрахунками, найбільш характерним для англomовних замовлянь є реверсивний спосіб ритміко-синтаксичної організації, що спирається на атрактор глісандо. Така ритміко-синтаксична побудова, закорінена на повторі та паралельних конструкціях, наділяє тексти молитов високим сугестивним потенціалом. За мовним рівнем розмежуємо **граматичний (синтаксичний) повтор**, тобто повтор синтаксичної конструкції (у стилістиці це явище відоме як паралелізм конструкцій), та **лексико-граматичний повтор**, тобто повтор як синтаксичної конструкції, так і її лексичного наповнення. За розташуванням повторюваної конструкції в синтагматичному ланцюжку мовлення розрізняємо анафоричний, епіфоричний повтор, симплоку, анадиплосис, мезодиплосис, гомеотелевт. Найбільш частотним є **анафоричний лексико-граматичний повтор** початку рядка (36,1%):

- (6) (1) **The poison of a serpent.** |
- (2) **the venom of the dog.** |
- (3) **the sharpness of the spear.**
- (4) *doth not well in man.* ||
- (5) **The blood of one dog.** |
- (6) **the blood of many dogs.** |
- (7) **the blood of the hound of Fliethas** – |
- (8) *these I invoke.* ||
- (9) *It is not a wart to which my spittle is applied.* ||
- (10) **I strike disease;** |
- (11) **I strike wounds.** ||
- (12) **I strike the disease of the dog that bites.** |
- (13) **of the thorn that wounds.** |
- (14) **of the iron that strikes.** ||
- (15) *I invoke the three daughters of Fliethas against the serpent.* ||
- (16) **Blessings on this body to be healed;** |
- (17) **blessings on this spittle;** |
- (18) **blessings on him who casts out the disease.** ||
- (19) *In the name of the gods whom I adore.* ||
- (20) *So be it.* || (Against Wounds and Poisons)

У наведеному прикладі різні патерни лексичної анафори забезпечують ритміко-синтаксичний поділ тексту на 4 частини (рядки 1-4, 5-9, 10-15, 16-20), які мають різну семантико-прагматичну спрямованість: у першій перелічуються негативні впливи на пацієнса, що є об'єктом замовляння, у другій – сили, до яких апелює суб'єкт замовляння, у третій – зміст дій суб'єкта та малефіціанти, проти яких ці дії спрямовані, а у четвертій – благословення бенефіціантам і власне суб'єкту дій замовляння. Лексична анафора в поєднанні із синтаксичною значно посилює навіювальний потенціал тексту замовляння.

Не менш ефективною є **епіфора**, тобто повтор фінальної частини рядка, що зустрічається у 24,6 % випадків. Прикладом епіфори є рядки 6-8 прикладу (5). Наступний фрагмент ілюструє застосування **фонетичної епіфори**, що забезпечує римування уривку:

- (7) (1) *Moon, moon, tell unto me*|
- (2) *When my true love I shall see?* |
- (3) *What fine clothes am I to wear?* |
- (4) *How many children shall I bear?* |
- (5) *For if my love comes not to me*|
- (6) *Dark and dismal my life will be.* || (Love Dreams)

Особливим типом епіфоричного повтору є **гомеотелевт** (5,0 %) як підвид граматичного паралелізму, що виявляється в повторі однорідних членів речення, які є сукупністю слів однієї граматичної категорії з однаковими закінченнями або суфіксами; це сприяє зближенню цих слів у єдине семантичне поле [15, с. 84]. Уривок (8) заснований на гомеотелевті, який виявляється в застосуванні синонімів у граматичній формі Participle 1.

- (8) (1) *May the all-ruler grant you, the eternal lord,* |
- (2) **fields growing and flourishing.** |
- (3) **propagating and strengthening** || (Field Remedy)

Поєднання анафори й епіфори втілюється у **симплоці** (від гр. сплетіння) (6,6%). Симплока в прикладі (9) реалізується на синтаксичному паралелізмі конструкцій.

- (9) (1) *Now these nine herbs have power against nine evil spirits,* |
- (2) *against nine poisons and against nine flying venoms:* |
- (3) **Against the red poison.** |
- (4) **against the foul poison.** |
- (5) **against the white poison.** |
- (6) **against the purple poison.** |
- (7) **against the yellow poison.** |

(8) *against the green poison.* |

(9) *against the dark poison.* |

(10) *against the blue poison.* |

(11) *against the brown poison.* |

(12) *against the crimson poison.* || (Lay of the Nine Twigs Of Woden)

Зафіксований також *анади́плосис* (від грец. *anadiplosis* – подвоєння) – ланцюжкове підхоплення, що пов'язує повтором кінець попереднього рядка з початком наступного, завдяки чому створюється ефект нагнітання [3, с. 155]. Частка цього типу повтору сягає 6,6 %:

(10) (1) *Cock's-spur grass, though minor, overcome mighty poisons,* |

(2) *Mighty poisons conquer minor, till he is remedied of both.* || (The 9 Herbs Charm)

Мезодиплосис – повтор окремих слів або словосполучень у середині суміжних рядків [15, с. 84] зустрічається у 5,0 %:

(11) (1) *May three things cure thee:* |

(2) *May the shadow of Lugh fall on thee,* |

(3) *May the Garment of Lugh cover thee,* |

(4) *May the Breath of Lugh fall on thee.* |

(5) *And when I come again you will be healed.* || (For The Night Fire (The Fever))

Таким чином, тексти англословних замовлянь переважно побудовані за допомогою реверсивного способу ритміко-синтаксичної організації, що корелює з атрактором глісандо і сприяє посиленню сугестивного потенціалу текстів.

З огляду на низький ступінь опрацьованості запропонованої теми з позицій лінгвістики, **перспективи** дослідження вбачаємо в розширенні спектру прототипних текстів, що залучатимуться до аналізу, а також зіставленні ритміко-синтаксичної організації прототипних сугестивних текстів із прийомами ритмізації, застосовуваними для побудови сучасних сугестивних текстів.

Література:

1. Бехтерев В. М. Внушение и его роль в общественной жизни / В. М. Бехтерев. – СПб. : Питер, 2001. – С. 24.
2. Болтаева С. В. Ритмическая организация суггестивного текста / С. В. Болтаева // Автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.01. – Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 25 с.
3. Гаспаров М. Л. Статьи о лингвистике стиха / М. Л. Гаспаров, Т. В. Скулачева. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 288 с.
4. Герман И. А. Лингвосинергетика / И. А. Герман. – Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права. – 2000. – 168 с.
5. Ільницька Л. Л. Англословний сугестивний дискурс / Л. Л. Ільницька // Автореферат... канд. філол. наук. – Х., 2006. – 20 с.
6. Князева Е. Н. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 236 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
8. Лотман М. Ю. Анализ поэтического текста. Структура стиха / М. Ю. Лотман // О поэтах и поэзии. – СПб. : Издательство СПб, 1999. – С. 18–253.
9. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования / И. Ю. Моисеева // дисс... докт. филол. наук : 10.01.19 / – Оренбург, 2007. – 379 с.
10. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
11. Муратова Е. Ю. Синергетический подход к проблеме смыслопорождения в системе поэтического языка / Е. Ю. Муратова // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2009. – № 3. – С. 54–57.
12. Пашинина Д. П. Влекумые языком / Д. П. Пашинина // Философия науки. – Вып. 8: Синергетика человеческой реальности. – М. : ИФ РФН, 2002. – 426 с. – С. 377–405.
13. Пригожин И. Время. Хаос. Квант. К решению парадокса времени / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 240 с.
14. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 334 с.
15. Шевельова-Гаркуша Н. В. Ритміко-синтаксична організація віршованого мовлення: лінгвостилістичний та лінгвосинергетичний аспекти / Н. В. Шевельова-Гаркуша // Дисерт...канд. філол. наук: 10.02.04. – Херсон, 2013. – 310 с.
16. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Под ред. И. Т. Касавина. – М. : «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2009. – 1248 с.